

A szintaktikai formák és a konstrukciós sémák szerepe az igék felcserélhetőségében és szinonímiájában

Hrenek Éva

ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet

Összefoglaló

Mind a szinonímia fogalmának meghatározását, mind pedig a felcserélhetőséggel való kapcsolatát illetően számos nyitott kérdés merülhet fel. Míg a szakirodalom egy része a szinonímiát a felcserélhetőség fogalmán keresztül értelmezi, más munkák a felcserélhetőséget a szinonim jelentésviszonyok egy lehetséges ismérveként írják le.

Dolgozatomban a két jelenség kapcsolatát a konstrukciós sémák fogalmának középpontba állításával, a valós nyelvhasználatból származó korpuszadatok kvalitatív, jelentéskomponenses elemzésén keresztül kísérem meg megragadni, a *csap* és az *út* igék konstrukciós sémáit, valamint a két ige azonos szintaktikai környezetekben való felcserélhetőségét és szinonim jelentésviszonyait vizsgálva.

A kutatással azt a feltevést kívánom megerősíteni, illetve pontosítani, amely szerint érdemes különbséget tenni a felcserélhetőség és a szinonímia között. Célom konkrét nyelvi elemzésekkel alátámasztani, hogy míg a felcserélhetőség alapvetően a konstrukciók formai oldalához kötődő jelenség, ezért nem mindig jelent szinonímiát, addig a szinonímia elsősorban szemantikai viszonyként írható le, amely nem feltétlenül jár együtt a szóban forgó nyelvi egységek felcserélhetőségével.

Kulcsszavak: szinonímia, felcserélhetőség, konstrukciós sémák, konstrukciók, igeszemantika

1. Bevezetés*

A szinonim jelentésviszonyokra, így például az igei jelentések szinonímiájára jelenleg – még az általam alapul vett funkcionális szemléletű nyelvleírásokban is – viszonylag kevés figyelem irányul. A szakirodalmi források – elméleti kerettől függetlenül – általában egyetértenek abban, hogy a szinonímia jelentés- és stílusbeli hasonlósággént (esetleg azonossággént) értelmezhető, és szorosan összefügg a nyelvi egységek (affixumok, szavak, kifejezések vagy akár teljes mondatok)

* Ezúton is köszönöm Ladányi Máriának a kutatás és a tanulmány elkészítése során nyújtott segítségét. A tanulmány az ELTE DiAGram Funkcionális Nyelvészeti Műhely NKFIH 129040 számú pályázatának (*A magyar nyelv igei konstrukciói. Használatalapú konstrukciós nyelvtani kutatás*) keretében, valamint a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

felcserélhetőségével. Ez a rendkívül általános meghatározás azonban számos kérdést vet fel (vö. pl. Andor 1998; Glynn 2014). Nem ad számot többek között például arról sem, hogy mely tényezők befolyásolhatják a szinonim jelentéskapcsolatok alakulását, hogy hogyan viszonyul egymáshoz a nyelvi egységek jelentése és stílusa, illetve hogy milyen mértékű hasonlóság esetén beszélhetünk szinonímiáról, azaz hol húzódnak a szinonímia határai. Nyitott kérdés továbbá az is, hogy milyen kapcsolat tételezhető a szinonímia és a felcserélhetőség között.

A jelenséggel foglalkozó, annak jobb megismerését célzó kvantitatív kutatások döntően bizonyos szinonim használatú kifejezések előfordulási mintázatainak feltárására, statisztikai alapú leírására vállalkoznak (lásd pl. Divjak 2006; Glynn 2010; Glynn–Fischer 2010; Glynn–Robinson 2014), míg a kvalitatív elemzések célja funkcionális kognitív nyelvészeti keretben tipikusan a szinonim viszonyok mögött feltételezett fogalmi struktúrák, összefüggések jobb megismerése (vö. Glynn 2014). Az ilyen, empirikus adatok szűkebb vagy tágabb körét (különböző módszerekkel) feldolgozó kutatásokban azonban kevés szó esik a szinonímia fogalmának a konkrét nyelvi anyagokra épülő értelmezéséről, illetve kevésbé tematizálódnak a fogalom értelmezése, meghatározása körüli problémák. Ezzel szemben a strukturalista szemléletű és a jelenséget lexicográfiai szempontok mentén tanulmányozó munkák tipikusan éppen ezekre az elméleti jellegű kérdésekre fókuszálnak, átfogó képet nyújtva többek közt arról, hogy milyen viszony tételezhető a szinonímia és más szemantikai relációk (pl. a hipo- és hiperonímia vagy az antonímia) között. Megállapításaikhoz ugyanakkor elsődlegesen deduktív úton jutnak el, vagyis tipikusan nem vagy csak korlátozott mértékben vannak be empirikus adatokat, konkrét nyelvi anyagokat a kutatásba (pl. Károly 1970; Lyons 1995; Kiefer 2000).

Dolgozatomban egy olyan – jelenleg is folyamatban lévő – empirikus kutatás kezdeti eredményeit vázolom fel, amely az adatok és az elmélet folyamatos egymásra vonatkoztatására törekedve tesz kísérletet a szinonímia jelenségének leírására, illetve magyarázatára. Az itt bemutatott esettanulmány célja egyrészt az, hogy konkrét korpuszadatok elemzése révén, egy, a valós nyelvhasználatot vizsgáló kvalitatív kutatás keretében hozzájáruljon a(z igei) szinonímia és a felcserélhetőség közötti komplex viszony jobb megismeréséhez és (a későbbiekben további elemzésekkel kiegészülve) a szinonímia fogalmának a nyelvi adatok viszonylag széles körére épülő pontosításához. Másrészt azonban a kutatás (egy tágabb, átfogóbb munka keretébe illeszkedve) annak vizsgálatára is irányul, hogy korábbi elemzéseim eredményei mennyiben, illetve hogyan kapcsolhatók össze a konstrukciós sémák (röviden: konstrukciók, vö. pl. Langacker (1987)) fogalmával.

Az itt bemutatott, problémafelvető kutatás során – a fent említettekkel összhangban – a *csap* és az *út* szinonim jelentéviszonyainak alakulását, illetve a két ige felcserélhetőségét vizsgálom egy esettanulmány keretében, korpuszadatok viszonylag széles körét dolgozva fel. Elemzéseimmel elsődlegesen arra a kérdésre keresem a választ, hogy a vizsgált esetekben hogyan értelmezhető az igei szinonímia és a felcserélhetőség közötti viszony a langackeri értelemben vett konstrukciós sémák fogalmának bevonásával, előtérbe állításával – kísérletet téve egyúttal arra is, hogy egy konkrét nyelvi jelenség leírása során kapcsolatba hozzam egymással a szerves nyelvmélet elemzési módszaira épülő módszertani eszköztárat, illetve a szerves nyelvmélet szemléleti keretét (pl. Zsilka 1973; 1978), valamint a funkcionális kognitív nyelvészet megközelítésmódját. (A két nyelvfelfogás sok szempontból

eltér egymástól, azonban számos tekintetben kölcsönösen ki is egészíthetik egymást; összevetésüket, illetve összekapcsolásuk lehetséges módjait – más-más nyelvi jelenségeket vizsgálva – lásd pl. Ladányi (1998), Dér (2016), Imrényi (2016) és Kugler (2016) munkáiban is.)

A dolgozatban a kutatás szemléleti keretének és kulcsfogalmainak felvázolását (2.), valamint a feldolgozott anyag sajátosságainak, illetve a kutatás módszertanának az ismertetését (3.) követően áttekintem, hogy a vizsgált anyagban hogyan alakultak a szinonímia és a felcserélhetőség közötti kapcsolatok, illetve hogy hogyan írhatók le ezek a kapcsolatok a funkcionális kognitív nyelvészet konstrukciófogalmát felhasználva (4.), majd pedig egy olyan sajátos esetet ismertetek – csupán kitekintésként –, amely rávilágít a szinonímia és a felcserélhetőség viszonyának komplexitására, így számos további kutatási irányt nyitva meg (5.). A dolgozat az eredmények összegzésével és néhány továbbvezető kérdés felvázolásával zárul (6.).

2. A kutatás szemléleti kerete

2.1. Elméleti háttér

A jelen dolgozatban ismertetett kutatás – bár az alapjául szolgáló jelentéselemzések alapvetően a szerves nyelvelmélet megállapításaira épülnek (lásd alább) – a konstrukciók fogalmát előtérbe állítva nagymértékben támaszkodik a **funkcionális kognitív nyelvészet** szemléleti keretére és terminológiájára. Az elsősorban az angol-amerikai nyelvterülethez kötődő, mára azonban számos más nyelv leírásában is meghatározó irányzattá vált funkcionális kognitív nyelvészet nyelvfelfogásáról (mind magyar, mind angol nyelven) nagy mennyiségben áll rendelkezésre összefoglaló szakirodalom (pl. Evans–Green 2006; Geeraerts–Cuyckens 2007; Ladányi–Tolcsvai Nagy 2008; Kövecses–Benczes 2010; Dabrowska–Divjak 2015; Tolcsvai Nagy 2016; Dancygier 2017; Wen–Taylor 2021), ezért az elméleti keret ismertetésére még áttekintő jelleggel sem vállalkozom, csupán néhány, a kutatásom témája szempontjából releváns megállapítását összegzem röviden.

Ez a megközelítés a nyelvi tudást a világról való tudás részeként értelmezve nem húz éles határokat a nyelvi és az enciklopédikus tudás között, a nyelvi tevékenység és a nyelvi rendszer sajátosságait pedig olyan általános kognitív folyamatokkal összefüggésben írja le, mint az általánosítás, a sematizáció, illetve a kategorizáció (vö. pl. Langacker 1987; Sinha 1999; Taylor 2002). A leírás számára relevánsnak tételezett különböző (nyelvi és nem nyelvi) kategóriákat nem eleve adott, egyértelműen körülhatárolható, szükséges és elégséges feltételekkel jellemezhető csoportokként értelmezi, hanem a megismerés, a tapasztalás során kialakuló, (bizonyos mértékig) változékony, a kulturális, illetve társas-társadalmi környezet által is befolyásolt egységekkel számol. A kategóriák – így például a szinonim jelentéviszonyok kategóriája – ebben a szemléleti keretben a prototípuselvnek és a családi hasonlóság elvének megfelelően szerveződő, dinamikusan formálódó rendszerek, amelyek nem feltétlenül rendelkeznek egyértelmű és merev határokkal, a kategóriatagok pedig nem egyenértékűek abban az értelemben, hogy prototipikus (centrális) és kevésbé prototipikus (nem centrális, illetve periférikus) tagok különíthetők el egymástól az egyes kategóriákon belül (vö. pl. Rosch–Mervis 1975; Rosch 1986; 2009).

A nyelv ebben a felfogásban nem a nyelven kívüli világ jelenségeinek leképeződése: az egyes nyelvek beszélői világmodelleket hoznak létre, a nyelvi kifejezések pedig ezekre a modellekre vonatkozóan értelmeződnek, és olyan konstrukcióként ragadhatók meg, amelyeknek az alkalmazásba vételével a megnyilatkozó sajátos nézőpontból tesz hozzáférhetővé egy adott jelenetet, illetve valamely referenciális jelenetre irányítja a beszédpartnere(i) figyelmét (vö. pl. Tátrai 2011: 153–204). A konstruálási mód szorosan összefügg az észleléssel, a megismeréssel, a kontextussal, illetve a beszédhellyeztetel, valamint a megnyilatkozó perspektívájával és szándékaival is (vö. pl. Tátrai 2017; 2021).

Ebből következik, hogy a megnyilatkozások a világbeli jelenségek, jelenetek különböző nézőpontokból történő nyelvi megkonstruálásainak tekinthetők, a nyelvi megformálást pedig jelentős mértékben befolyásolja az, hogy a megnyilatkozó hogyan észlel és értelmez egy adott szituációt, illetőleg miként kívánja (nyelviileg) interpretálni, hozzáférhetővé tenni a beszédpartnere(i) számára ezt a jelenetet (vö. Tátrai 2017; 2021). A nyelvnek ez a sajátossága szorosan összefügg a szinonim jelentéviszonyok alakulásával, hiszen a szinonim jelentések kialakulása és értelmezése (ahogyan ezt a 4. pontban is látni fogjuk) elválaszthatatlan attól a kérdéstől, hogy a mindenkor megnyilatkozó hogyan, mely jellemzői felől sarkítva szeretne láttatni bizonyos – észlelt – valóság-összefüggéseket.

A nyelvi egységek, illetve nyelvi kifejezések mint (a komplexitás különböző szintjein értelmeződő) konstrukciók a funkcionális kognitív nyelvészet felfogása szerint fonológiai és szemantikai pólussal jellemezhető szimbolikus egységekként írhatók le (Langacker 1987: 277–326). A különböző nyelvi elemek a közöttük lévő szemantikai kapcsolatok, megfelelések alapján olyan összetett grammatikai struktúrákká – ún. kompozitumszerkezetekké – szerveződhetnek, amelyeken belül a tagok (komponensek, illetőleg komponensszerkezetek) kidolgozzák egymás jelentésének (viszonylag) sematikus alszerkezeteit. Ebben a keretben a konstrukciós sémák vagy konstrukciók (vö. pl. Langacker 1987; 2009) a nyelvi egységekhez hasonlóan szimbolikus egységekként, forma–jelentés párokként írhatók le, amelyek általánosítás eredményeként jönnek létre. A konstrukciók mint sémák a konkrét nyelvi kifejezésekből általánosulnak, ami azt is jelenti, hogy a nyelvi kifejezések a (konstrukciós) sémák megvalósulásai. A sémák és megvalósulásaik között ez a megközelítés dinamikus viszonyt, folyamatos kölcsönhatásokat feltételez.

Az igei kifejezések és az ezekre épülő konstrukciók (konstrukciós sémák) jelentését e szerint a felfogás szerint tipikusan az ige szemantikai jellemzői határozzák meg. Például:

- (1) a fiatalember pusztá kézzel kezdte szétbontani a tetőt, és a földre **szórta** a cserepeket (doc#1062)¹
- (2) [személy] néhány vékonyabb fát **dobott** a tűzhelyen pislákoló parázsra (doc#3)

¹ A dolgozatban szereplő példák a Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSZ2, v2.0.5.) korpuszából származnak. (A feldolgozott adatok körét és sajátosságait részletesebben lásd a 3. pontban.) A példaként idézett szövegrészeket módosítás nélkül, az eredeti helyesírást megtartva közlöm; a példák után zárójelben a szövegrészek forrásának korpuszbeli azonosítószáma található.

- (3) [személy] egy színes rajzokkal díszített nyolcszögletű dobozból csokoládéport **hintett** az ital habos felszínére (doc#531)

Az (1)–(3) szövegrészeket igei kifejezései a 'személy több, ált. kis méretű entitást juttat egy adott területre/térrészre' jelentésű N_1 N_2 -t V N_3 -ra konstrukció megvalósulásainak tekinthetők – illetve, másfelől, ebben a konstrukciós sémában általánosíthatók.

Fontos ugyanakkor ehhez hozzátenni azt, hogy – akár az igei jelentéseket, akár az igei jelentések közötti (pl. szinonim) viszonyokat vizsgáljuk – nem tekinthetünk el a különböző igék jelentéseinek sajátosságaitól, specifikus jelentésmozzanataitól sem. A konstrukciók fogalmával operálva jól leírhatók az igei kifejezések közötti (egyzon sémában általánosítható) hasonlóságok, azonban a jelentések különbségei ebben a megközelítésben rejtve maradnak, hiszen az általánosítás szempontjából irrelevánsak. Ez a konstrukciós megközelítés azonban kiegészíthető a szerves nyelvelmélet komponenses jelentéselemzéseivel, amelyek nemcsak a hasonlóságok, hanem a szinonim jelentések közötti eltérések megragadására is alkalmasak lehetnek (vö. 4.). Például (a fenti, (1)–(3) példasornál maradva) a *szór* és a *hint* igék megfelelő jelentései közötti szinonímiát nem elsősorban, pontosabban nem kizárólagosan a konstrukciók szintjén – vagyis egy viszonylag magas általánosítási szinten – vizsgálódva, hanem az egyes igei jelentésrendszerek specifikumait, azaz a szemantikai különbségeket (vö. 2.2.) is tekintetbe véve érthetjük meg: a szinonim jelentésviszonyok leírásában és értelmezésében a hasonlóságok mellett fontos szerep jut a különbségeknek is (vö. 2.2.). Például a *szór* és a *hint* megfelelő jelentései közötti viszonyt és a két ige használati körét nagymértékben befolyásolja, hogy míg az (1) szövegrészletben a *szór* a számosság mozzanatára irányítja a figyelmet, addig – hasonló vagy akár azonos szintaktikai környezetben – a *hint* apró, finom mozdulatként teszi hozzáférhetővé a nyelvileg megkonstruált cselekvést (vö. Hrenek 2023a).

Ezeknek a szemantikai sajátosságoknak a modellálásához, illetve az igei jelentések árnyalt leírásához – a fent említettek értelmében – a Zsilka János által kidolgozott **szerves nyelvelmélet** (pl. Zsilka 1978; Ladányi 1997; 1998; Kállay 2016; NyMDK 1–11) nyújthat alkalmas szemléleti és módszertani hátteret, kiegészítve és pontosítva a konstrukciós sémák fogalmával operáló kognitív nyelvészeti megközelítést.

A szerves nyelvelmélet azt tételezi, hogy egy nyelvi egység egymással szorosan összefüggő, egymást elemző és folytonosan újraértelmező jelentései együttesen, egymással összefonódva alkotják az adott nyelvi egység (dinamikusan változó) jelentésrendszerét, amely e szerint a felfogás szerint különböző – a használat, illetve a megismerés során formálódó – általános és specifikus jelentésmozzanatok komplex rendszereként írható le.

Ezek a jelentésmozzanatok a jelen dolgozat hátterét adó szemléleti keretben (vö. Hrenek 2023a) egyfelől fogalmi természetűnek tételeződnek abban az értelemben, hogy a) a konkrét használatokból vonódnak el (sematizálódnak), valamint b) feltételezhető, hogy (főként) a karakteres, kiemelkedő jelentésmozzanatokkal intuitív módon a beszélők is tisztában vannak. Másfelől azonban kutatásomban mégis elsősorban a leírás eszközeiként, a nyelvhasználók tudásában nem pontosan körvonalazódó mozzanatoknak a kutatói megfogalmazásaiként, leképzéseiként

értelmezem, vagyis a részletes, árnyalt szemantikai leírást segítő eszközökként kezelem őket – anélkül, hogy kitérnék ezek nyelvi és/vagy kognitív realitásának kérdésére (ennyiben eltérve a szerves nyelvelmélet felfogásától).

Fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy az ilyen módon felfogott jelentésmozzanatok felvétele és rendszerezése nem önkényes vagy véletlenszerű: az egyes mozzanatok az elemzések során újra és újra egymásra vonatkoztatott, egymással összefüggésben értelmezett és újraértelmeződő igei jelentések vizsgálata során körvonalazódtak. A dolgozat háttérét adó szemantikai modellben ezen mozzanatok feltételezésével kísérlem meg megragadni a szóban forgó igei szemantikai sajátosságait, valamint a különböző jelentéseik közötti hasonlóságokat és különbségeket, kontrasztokat és az egyes jelentések lehetséges kapcsolatait – így például a szinonim jelentésviszonyok alakulását is.

A szerves és a funkcionális kognitív nyelvészeti szemléleti keretet bizonyos fokig integráló felfogásom szerint az igei jelentései a konkrét nyelvi megnyilatkozásokban aktuálisan és közvetlenül megmutatózó szemantikai egységekre – ún. jelentésváltozatokra, vö. pl. Hrenek (2023a; 2023b) – épülő, konstrukciós sémákhoz kötődő, kisebb vagy nagyobb mértékben elvont szemantikai egységek, amelyek az általános és specifikus jelentésmozzanatok sajátos együttállásaiként értelmeződnek, és nem függetleníthetők az igei vonzatok, illetőleg általában véve az ige környezetében előforduló névszók (vö. pl. Simon 2018) sematikus szemantikai csoportjaitól. (Az igei vonzatkeret megváltozása a szótárírói gyakorlatban is fontos támpontként merül fel az igei jelentések elkülönítése során, l. pl. Elekfi (1966: 194–214), H. Molnár (1969: 229–269) vagy Ittész (2011: 86–93).) Az ekként felfogott jelentések tehát a jelentésváltozatokból sematizálódnak,² másfelől a jelentésváltozatok a jelentések mint sémák konkrét megvalósulásaiaként is megragadhatók. Így a jelentések és jelentésváltozatok viszonya e szerint az értelmezés szerint a sémák és megvalósulásaik közötti dinamikus, kétirányú viszonyként írható le (vö. pl. Langacker 1987; Taylor 2002).

Ez a megközelítés lehetővé teszi, hogy – a konstrukciós sémák fogalmát megtartva – bevonjuk a jelentések, jelentésviszonyok leírásába és értelmezésébe a nyelvi egységek (adott esetben igei) mint konkrét megvalósulások azon szemantikai sajátosságait is, amelyek a sémák szintjén vizsgálódva, általánosításokkal dolgozva elvesznének vagy háttérbe szorulnának.

Például a fent idézett (1) és az alábbi (4)–(5) szövegrészletben szereplő kifejezés – az általánosítás egy viszonylag magas szintjén – értelmezhető a korábban említett N_1 N_2 -t V N_3 -ra 'személy több, ált. kis méretű entitást juttat egy adott területre/térrészre' konstrukció megvalósulásaként, de éppígy értelmezhető az általánosítás alacsonyabb szintjén, az ige jelentésére fókuszálva is.

- (4) fekete kendős asszonyok virágvasárnapi mozdulattal őszirózsát **szórnak** az úttestre (doc#673)
- (5) A lelátóról rengeteg fémpénzt **szórtak** a pályára (doc#1072)

² A jelentésváltozatok és jelentések itt felvázolt kategóriái részben párhuzamba állíthatók a kontextuális jelentés és a típusjelentés fogalmával (vö. pl. Tolcsvai Nagy 2016: 51–52), azonban a két fogalom pár nem azonosítható teljes mértékig egymással, hiszen más-más összefüggésrendszerben értelmeződnek.

A *szór* igének az (1) és a (4)–(5) példákban megmutatkozó jelentésváltozatokból sematizálódó (metaforikus)³ jelentése – az általánosság egy viszonylag alacsony fokán, az ige jelentésének specifikus jelentésmozzanatait is tekintetbe véve – a következő sémában ragadható meg: N_1 *szór* N_2 -t N_3 -ra N_1 (személy) (dobva) juttat N_2 -t (több, viszonylag kis méretű, (csaknem) egyforma entitást) N_3 -ra (általában vízszintes felületre); nagy mennyiségben; amiket: azok [az adott felületen] szétterülnek; esetlegesen’.

A jelen dolgozat alapját képező jelentéselemzésekben a szinonim jelentésviszonyok leírása és értelmezése során tekintetbe vettem azoknak az általánosításoknak az eredményeképpen kirajzolódó konstrukciókat, amelyek az igei kifejezések viszonylag széles körére épültek, valamint azokat a kevésbé általános sémákat is, amelyeket az igei jelentéseként határozhatunk meg, és amelyeknek – a vonzatok sematikus szemantikai csoportjai mellett – részét képezik az igei jelentés általános és specifikus jelentésmozzanatai is.

2.2. Szinonímia és felcserélhetőség

Dolgozatomban a szinonímiát különböző nyelvi egységek (adott esetben igei) jelentései közötti – tehát alapvetően szemantikai természetű – kapcsolatként értelmezem, amely szemantikai szempontból a jelentésmozzanatok viszonyában ragadható meg, szintaktikailag a szöveggörnyezettel összefüggésben, stilisztikai értelemben pedig az adott jelentésű nyelvi egységek használati körét vizsgálva jellemezhető (vö. Hrenek 2023a).

A jelenségre a vonatkozó szakirodalom tipikusan jelentésbeli hasonlóságként, esetleg azonosságként tekint (vö. pl. Ruzsiczky 1985; Cruse 1986; Janda-Šolovyev 2009), amely a különböző nyelvi egységek jelentéseinek vagy teljes jelentérendszerének közös jegyeire fókuszálva írható le. Pusztán a közös jegyek leírása azonban a szinonímia értelmezését az abszolút szemantikai azonosság felé tolja el, ami a szinonim viszonyokra kevésbé jellemző. Ezeknek a viszonyoknak az alakulásában és értelmezésében a különbségek éppolyan fontosak lehetnek, mint a hasonlóságok, ezért elemzéseim során azt a felfogást veszem alapul, amely szerint a szinonim jelentésviszonyok nem pusztán a hasonlóságokra fókuszálva, hanem sokkal inkább a hasonlóságok és különbözőségek összjátékaként ragadhatók meg (vö. pl. Murphy 2003). A szinonímia eszerint az esetek jelentős részében a hasonló és eltérő jelentésmozzanatok együttes tekintetbevételével írható le, közös(ként felfogott) jelentésmozzanatokra épül (l. Ladányi 1993), és szorosan összefügg a felcserélhetőség fogalmával, azonban nem azonosítható problémátlanul vele.

A felcserélhetőséget a konstrukciós sémákban megalapozódó, de a konkrét igei kifejezések szintjén értelmezhető jelenséggént értelmezem, amely az azonos vonzatkeretben való behelyettesíthetőség eseteit foglalja magába, és összekapcsolódhat az egymással felcserélhető kifejezések jelentéseinek szinonim viszonyával, de – ahogyan ezt a dolgozat 4. pontjában látni fogjuk – független is lehet a szinonímiától.

³ Az igei jelentések elemzése során – a szerves nyelvelmélet terminológiáját és megközelítésmódját alapul véve (vö. pl. Zsilka 1978) – megkülönböztetem egymástól a tulajdonképpeni (elsődleges) és a metaforikus jelentések szintjét, a metaforikus jelentéseket pedig a tulajdonképpennel szemben határozom meg, azaz minden olyan jelentést metaforikusnak tekintek, amely nem tulajdonképpeni jelentés. A tulajdonképpeni jelentés kijelölésének szempontjait és a fogalom általam használt értelmezését részletesebben l. Hrenek (2023b)-ben.

3. Anyag és módszer

Dolgozatomban a felcserélhetőség és a szinonímia közötti kapcsolatot egy esettanulmány keretében, a *csap* és az *út* igék jelentéseit, jelentésvizzonyait, illetve előfordulásait elemezve, egy korpuszalapú (vö. Tognini-Bonelli 2001), szövegtári adatokra épülő, ugyanakkor alapvetően kvalitatív kutatás keretében vizsgálom.

A kutatás első, az igék poliszém jelentésrendszerének feltárását célzó fázisában elsősorban a Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSZ², v2.0.5.) korpuszából származó adatokra támaszkodtam: a *csap* és az *út* esetében is egy-egy 1500 elemű véletlen minta adatait dolgoztam fel részletesebben, a szerves nyelvelméletben kidolgozott elemzési módszereket alapul véve (és bizonyos mértékig módosítva, l. Hrenek (2023a)), komponenses jelentéselemzések keretében. A jelentéselemzések során (a 2.1.-ben említetteknek megfelelően) dinamikusan változó, egymással kölcsönhatásban álló jelentésmozzanatokat és mozzanatvariánsokat tételeztem, amelyeket olyan – a különböző jelentések folyamatos egymásra vonatkoztatásának révén körvonalazható, tehát nem eleve adott és változatlan – leírástechnikai eszközökként kezeltem, amelyek hozzásegíthetnek a valós nyelvhasználatból származó adatok elemzésekor kirajzolódó összefüggések megragadásához, valamint annak feltárásához, hogy hogyan és milyen analógiák mentén értelmezhető egy-egy nyelvi egység jelentése.

Ezt követően, kutatásom második szakaszában a szinonímia és a szintaktikai környezettel összefüggésben értelmezett felcserélhetőség (vö. 2.2.) közötti lehetséges kapcsolatokat vizsgáltam, szintén korpuszadatokat elemezve, azonban az adatok gyűjtése során ebben a fázisban elsősorban nem az MNSZ² keresőfelületét, hanem az igei vonzatszerkezetek vizsgálatára kidolgozott Mazsola keresőeszközt (vö. pl. Sass 2018) használtam fel, amely az MNSZ korábbi, kevesebb adatot tartalmazó korpuszán végez lekérdezéseket. Ez a felület a találatokat, találati listákat a vonzatkeretek meghatározott elemei szerint rendezett formában jeleníti meg, így különösen alkalmas annak feltárására, hogy mely igék milyen vonzatkeretekben és milyen gyakorisággal fordulnak elő az adott szövegtári anyagon belül. Ezzel együtt lehetővé teszi a két ige előfordulásainak, lehetséges szintaktikai környezeteinek szisztematikus összevetését, miközben átfogó képet nyújt arról is, hogy az igék milyen szemantikai csoportokba tartozó vonzatokkal állhatnak együtt. Mindkét ige esetében vizsgáltam az ige + tárgy esetében álló főnév (V + N-t) vonzatkeretbeli előfordulásokat – hiszen a legtöbb jelentésében a *csap* és az *út* is tárgyas –, valamint további négy olyan vonzatkeretre is rákerestem, amelyek (az ÉrtSz., illetve a Nsz. megfelelő szócikkei szerint) tipikusnak tekinthetők a vizsgált igék esetében.⁴ Az így nyert adatok mennyiségét és eloszlását az alábbi, 1. táblázat foglalja össze. A táblázatban a keresési feltételek között sötétebb háttérrel jelennek meg azok a

⁴ A *csap* igével foglalkozó korábbi kutatásaim során (vö. Hrenek 2023a; 2024) összesen nyolc vonzatkeretet vizsgáltam meg részletesen (más elemzési szempontok szerint) – az 1. táblázatban szereplők mellett a *csap* N-t, a *csap* N₁-t N₂-bA, valamint a *csap* N₁-t N₂-(V)n vonzatkereteket is bevonva a leírásba –, azonban úgy vélem, hogy a jelen dolgozatban megfogalmazott kutatási kérdések megválaszolásához öt vonzatkeret szisztematikus összevetése is elegendő anyagot biztosít. (Noha a későbbiekben természetesen érdemes több adatot és más igéket, illetve más igei vonzatkereteket is feldolgozni, tovább pontosítva, árnyalva az itt kirajzolódó képet.)

vonzatok, amelyek a ténylegesen lekérdezni kívánt vonzatkeretekhez tartoznak, míg a világos háttérrel jelölteket a lekérdezés során kizártam a találati listáról – ezzel csökkentve annak valószínűségét, hogy az igék a kapott találati listán más, a szándékoltnál tágabb vonzatkeretekben forduljanak elő. (Például kifejezetten a *csap* *N-bA* vonzatkeretre rákeresve ki kellett zárnom azokat az eseteket a találati listáról, amikor az *N-ba* és az *N-t* vonzatok együtt jelentek meg az ige vonzatkeretében – hiszen ez már egy másik vonzatkeret lenne.)

Keresési feltételek			<i>csap</i>	<i>üt</i>
+ <i>N-bA</i>	× <i>N-t</i>	× <i>N-rA</i>	477	223
+ <i>N-rA</i>	× <i>N-t</i>	× <i>N-bA</i>	623	543
+ <i>N-t</i>	+ <i>N-rA</i>	× <i>N-nAk</i>	284	333
+ <i>N-t</i>	+ <i>N-nAk</i>	× <i>N-rA</i>	121	184
+ <i>N-t</i>	+ <i>N-hOz</i>	–	160	34

1. táblázat

A Mazsola keresőeszköz segítségével vizsgált vonzatkeretek
a *csap* és az *üt* igék esetében

Az ilyen módon nyert adatokat táblázatokba foglaltam, és előbb a vonzatkeretek, valamint a vonzatok szemantikai csoportjai szerint, majd pedig a kifejezések igei komponensének jelentése szerint is rendszereztem.⁵ (A táblázatos áttekintések egy részét a kutatás eredményeit ismertető 4. szerkezeti egységben közlöm.) Ez a rendszerezési mód gyakorlatilag a jellemző konstrukciós sémák (forma–jelentés párok) megállapításaként értelmezhető, hiszen ennek révén jól megragadhatóvá válik, hogy mely igék, illetve mely igei vonzatkeretek esetében milyen konstrukciók rajzolódnak ki a vizsgált anyagból.

Ezt követően került sor a konstrukciók összevetésére a két ige esetében.

4. Felcserélhetőség és szinonímia a *csap* és az *üt* igék viszonyában

A következőkben – a dolgozat fő célkitűzésével összhangban – a felcserélhetőség és a szinonímia fogalma közötti lehetséges kapcsolatokat kísérem meg feltárni egy esettanulmány keretében, az elemzett igék vonzatkereteinek, vonzatainak, illetve a konkrét előfordulásokból általánosított konstrukciós sémáinak összevetésével. A 4.1. szakaszban a felcserélhetőség és a szinonímia kapcsolatát azokban az esetekben vizsgálom, amikor a két ige azonos szintaktikai környezetben felcserélhető egymással, míg a 4.2.-ben a felcserélhetőség hiányának eseteire hozok néhány példát.

⁵ Azokban az esetekben, amikor a Mazsola találati listáin nagyon szűk – akár csupán két-három tokennyi – szöveggörnyezet jelent meg, és ennek alapján nem lehetett egyértelműen megállapítani az ige jelentését, az adott előfordulást célzott kereséssel visszakerestem az *MNSZ2* korpuszának lekérdezőfelületét alkalmazva, hiszen az a felület hozzáférést biztosít a tágabb szöveggörnyezethez is.

4.1. Az igék felcserélhetősége egy adott szintaktikai szerkezetben

Az igék felcserélhetősége és a jelentéseik szinonímiája közötti lehetséges kapcsolatok azokban az esetekben rajzolódnak ki a legegyszerűsebben, amikor a *csap* és az *út* felcserélhető egymással egy adott szintaktikai szerkezetben. Ennek egyik (a 4.1.1.-ben tárgyalt) esete az, amikor nem csupán formailag azonos egymással a két ige vonzatkerete, hanem az igei vonzatok (sematikus) szemantikai csoportjai is azonosak vagy nagymértékben hasonlóak.

4.1.1. Az igék felcserélhetősége és szinonímiája

Mind a felcserélhetőség, mind a szinonímia jelenségével foglalkozó szakirodalom azokat az eseteket tekinti tipikusnak (explicit vagy implicit módon), amikor a különböző nyelvi egységek – esetünkben igék – ugyanabban a szintaktikai környezetben felcserélhetők egymással, és jelentéseik (legalábbis az adott szöveggörnyezetben, illetve kontextusban releváns jegyeik, mozzanataik tekintetében, vö. pl. Murphy (2003)) nagymértékben hasonlítanak egymáshoz. Ezekben az esetekben a szóban forgó igei kifejezések azonos sémát valószínűsítanak meg – ahogyan ezt a (6) példaszor is szemlélteti:

(6) villám csap ~ út ~ vág ~ hasít ~ sújt vmibe

A példaszorban szereplő valamennyi kifejezés az N_1 V N_2 -bA 'villám jut vmilyen térbe vagy térben körülhatárolt entitásba' konstrukció megvalósulásaként írható le, és – ezzel szoros összefüggésben – megállapítható, hogy ekkor mind az igék, mind pedig az igei kifejezések jelentése szinonim egymással: szoros, közeli szinonim viszony mutatható ki közöttük. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a szinonímia ebben az esetben sem jelent teljes jelentésbeli azonosságot (vö. 2.2.), hiszen az egyes igei kifejezések, pontosabban az egyes kifejezések igei komponensei más-más sajátosságai felől ragadják meg, más-más nézőpontból teszik hozzáférhetővé az adott (akár azonos) valóság-összefüggéseket (vö. 2.1.). Például a *csap* az adott jelentésében – vagy másfelől: a szóban forgó konstrukciót megvalósító nyelvi kifejezésekben – hirtelenségre, váratlanságra, valamint nagy intenzitásra utal (vö. Hrenek 2019; 2024), a *hasít* a gyorsaság és a sávyszerűség⁶ mozzanatát állítja a figyelem előterébe, a *sújt* pedig a károsítás, a negatív következmény felől sarkítva konstruálja meg nyelviileg a szóban forgó jelenetet.

A 2. és a 3. táblázatban olyan konstrukciókra láthatunk néhány további példát, amelyekben mind a *csap*, mind az *út* előfordulhat; a két ige ekkor tehát szisztematikusan felcserélhető egymással, jelentéseik között pedig közeli szinonim viszony mutatható ki:

⁶ A 'sávyszerűen' domináns mozzanatnak tételezhető a *hasít* ige jelentésrendszerében. A *villám hasít vmibe* típusú kifejezések esetében ez a mozzanat egyrészt a szóban forgó fényjelenség tipikus (észlelt) alakjával hozható összefüggésbe, másrészt esetenként – például ha N-bA fákra, oszlopokra vonatkozik – a villámcsapás során, illetve következtében keletkező sávyszerű törést, sérülést tekintetbe véve is értelmezhető.

N_1 <i>csap</i> ~ <i>üt</i> N_2 - <i>t</i> N_3 - <i>rA</i> '(erővel) megérint [vmit]' (tkp. '(rá)üt [vmire]')		
személy v. megszemélyesített élőlény	<i>egyed, hatalmasat, nagyot, egy csattanósat</i> stb.	(kisebb v. nagyobb) tárgyra
		sík felületre (ált. <i>(az) asztalra</i>)
		állatra / állat testrészére
		vmilyen irányba (<i>jobbra</i> ; met.)
fa, ág		személyre
		testrész[é]re [vkinek] (pl. <i>vállára, hátára, kezére, szájára</i>)

2. táblázat

Az N_1 *csap* ~ *üt* N_2 -*t* N_3 -*rA* '(erővel) megérint [vmit]' konstrukció

Néhány konkrét példával szemléltetve a 2. táblázatban csupán sematikusan felvázolt kategóriákat:

- (7) a. Egy tengeri medve külsejű öregúr hatalmasat **csapott** az újságjára. (doc#291)
 b. Márpedig egy rendes lópokróc nem izeg és nem mozog. Gyanús!
 Nagyon gyanús! Óvatosan a sarokba gurult [az öreg mindenes], és
 három hatalmasat **ütött** a lópokrócra. (doc#29)
- (8) Az ökölforma fa nagyot **ütött** [~ csapott] a mutatóujjra (doc#216)
- (9) A nyuszika hatalmasat **csap** [~ üt] az asztalra és így szól: – Akkor kérek egy kiló cukrot! (doc#2245)

N_1 <i>csap</i> ~ <i>üt</i> N_2 - <i>bA</i> 'jut, kerül vmi vhová: vmilyen (hang- vagy vizuális) hatás megjelenik, észlelhetővé válik vhol'	
hang	[vkinek a] fülébe
	egy adott térbe, térrészbe
szag, illat	[vkinek az] orrába
	egy adott térbe, térrészbe

3. táblázat

Az N_1 *csap* ~ *üt* N_2 -*bA* 'jut, kerül vmi vhová: vmilyen (hang- vagy vizuális) hatás megjelenik, észlelhetővé válik vhol' konstrukció

Ennek a konstrukciónak a konkrét megvalósulásai mutatkoznak meg például a (10)–(13) szövegrészekben:⁷

⁷ Az itt említendő kifejezésekben az *üt* ige előfordulása általában szokatlannak, archaikusnak hat – ahogyan ez az ige több más jelentése, illetve használata esetében is megfigyelhető –, és ez az alapvetően stilisztikai sajátosság a mindennapi nyelvhasználatban a *csap* igével való szinonímiát, illetve felcserélhetőséget is erősen korlátozhatja. Ugyanakkor a korpuszadatok tanúsága szerint az *üt* esetében is kétségtelenül adathaték olyan – nem is szükségszerűen hapax-szerű – szerkezetek, amelyek a 3. táblázatban felvázolt konstrukciós sémát valósítják meg.

- (10) Ebben a pillanatban beszédgomoly **csapott** a szobába, férfihang és belécsimpaszkodó női hangok. (doc#580)
- (11) De a támadt csöndben az előszobából izgalmas párbeszéd **ütött** az ebédlőbe. (doc#583)
- (12) Csermely kirohant, magára kapta a felöltőt. A hó friss szaga az orrába **ütött**. (doc#325)
- (13) Napfény és vízszag **csap** a kajútbe. (doc#304)

Érdeemes ugyanakkor ismét hangsúlyozni, hogy a közeli szinonim viszony – ahogyan fentebb is utaltam rá – nem teljes jelentésbeli azonosságként, hanem a (releváns) jelentésmozzanatok hasonlóságán alapuló kapcsolatként értelmezhető, miközben mind az igék szóban forgó (metaforikus) jelentéseinek a leírásában, mind pedig a jelentések közötti szinonímia szempontjából éppilyen fontosak az igei jelentések közötti különbségek is. A hirtelenségre és az erőteljességre (erőteljes mozdulatra, illetve hatásra) való utalás mozzanata a *csap* és az *üt* adott jelentéseinek leírásában egyaránt szerepet játszhat. Ugyanakkor míg a *csap* jelentését az említett konstrukciók esetében az intenzitás és a kikerülhetetlenség mozzanata határozza meg, addig az *üt* ugyanezen konstrukciókban, akár ugyanezen vonzatokkal együtt állva inkább az eredmény felől teszi hozzáférhetővé az ábrázolt jelenetet azáltal, hogy az ütést negatív következménnyel járó, nem kívánt hatást kiváltó cselekvésként vagy történésként interpretálja.

4.1.2. Az igék felcserélhetősége szinonímia nélkül

A 4.1.1.-ben említett eseteknél számottevően ritkábban, de a vizsgált anyagban előfordultak olyan esetek is, amikor a *csap* és az *üt* felcserélhetősége nem járt együtt az igei jelentések szinonímiájával. Azokat az eseteket sorolom ide, amikor a szóban forgó igei jelentések között még távoli szinonim viszony sem mutatható ki, mivel a két jelentésnek nincs olyan domináns (általános) közös jelentésmozzanata, amely megalapozhatná a szinonímiát.

Ezekben az esetekben az igék felcserélhetők egymással egy adott szintaktikai környezetben, de a különböző igékkel alkotott kifejezések eltérő konstrukciós sémákat valósítanak meg, illetve (másfelől) eltérő konstrukciós sémákban általánosíthatók.

- (14) Lilian zongorázni tanul, Sebestyén viszont inkább matematikus apjára **ütött**. (doc#1046)
- (15) Nem is olvastam el [a levelet], csak ebéd után, aszalt gyümölcsért menet a padláson – nehogy édesanya olvasás közben rám **csapjon**, és dugdosnom kelljen. (doc#579)

Például a (14) mondatban szereplő *Sebestyén apjára ütött* kifejezés az N_1 V N_2 -rA 'használt (vkire/vmire)' konstrukció megvalósulásaként írható le, míg azonos szintaktikai környezetben, hasonló szemantikai csoportokba tartozó vonzatokkal együtt állva a (15) mondatbeli *csap*-ot tartalmazó kifejezést (*édesanya rám csapjon*) – a *csap*-nak az *üt*-tel való felcserélhetősége ellenére – nem ez a konstrukció határozza meg. Ez a kifejezés az N_1 V N_2 -rA 'meglepet (vkire)' konstrukciót valósítja meg (vö. *lecsap vkire*).

Az ilyen, különböző konstrukciókat megvalósító kifejezések esetében sem az igék, sem az igei szerkezetek jelentésének viszonyában nem beszélhetünk szinonímiáról.

4.2. Az igék felcserélhetőségének hiánya

Bár a *csap* és az *út* igék előfordulásaik jelentős részében azonos vagy hasonló szintaktikai környezetben fordulnak elő, vagyis felcserélhetők egymással (vö. 4.1.), jelentéseik között pedig gyakran közeli szinonim viszony mutatható ki, nem ritka az sem, hogy bizonyos vonzatszerkezetekben, illetve bizonyos konstrukciókban csak az egyik, vagy csak a másik ige jelenik, jelenhet meg. Az igék felcserélhetőségének hiánya – ahogyan ezt a következőkben bemutatott példák is szemléltetik – a vizsgált esetekben rendszerint az érintett konstrukciós sémák formai oldalának és/vagy az igei vonzatok szemantikai csoportjainak az eltéréseivel hozható összefüggésbe.

4.2.1. Az igék felcserélhetőségének és szinonímiájának hiánya

A vizsgált anyagban előfordul, hogy a két ige formailag azonos vonzatkeretben jelenik meg (pl. N_1 V N_2 -bA), de a vonzataik szemantikai csoportjai szisztematikusan különböznek egymástól, és ez az eltérés együtt jár az igék, illetve az érintett konstrukciós sémák jelentésének különbözőségével is.

Például míg a *csap* esetében az N_1 V N_2 -bA vonzatkeretbeli előfordulásokon belül nagyon jellegzetes mintázatot alkotnak a '(bele)kezd [vmilyen tevékenységbe], elkezd vmivel foglalkozni' jelentésű kifejezések, amelyekben N -bA valamilyen, rendszerint hangadással és/vagy kommunikációval összefüggő cselekvésre utal (lásd a 4. táblázatban), addig az *út* nem áll, és elvileg sem állhat együtt cselekvést kifejező főnevekkel a szóban forgó vonzatkeretben, így ekkor az igék felcserélhetősége nem valósulhat meg.

N_1 csap N_2-bA	
'(bele)kezd [vmilyen tevékenységbe], elkezd vmivel foglalkozni'	
személy vagy személyek egy csoportja (pl. vállalkozás, cég, kormány, tömeg)	tevékenységbe (pl. <i>a kettős vezetésről szőtt delirációk élénk cáfolgatásába, ordításba, örömrivalgásba; kacajba</i> 'kacagásba', <i>nótába</i> 'nótázásba')
	<i>a billentyűzetbe</i> ['a gépelésbe']
	[másik] <i>témába</i> ['a téma tárgyalásába']
kutya	ugatásba ⁸

4. táblázat

Az N_1 csap N_2 -bA '(bele)kezd [vmilyen tevékenységbe], elkezd vmivel foglalkozni' konstrukció

⁸ A táblázatokban megjelenő kategóriák minden esetben olyan mértékben általánosak, amilyen mértékben a rendelkezésre álló adatok lehetővé teszik az általánosítást. Ez magyarázza, hogy esetenként a vonzatok általános szemantikai csoportjaival számolok (pl. *személy, élőlény*), máskor pedig – ha például csupán egy vagy néhány kifejezés tartozik az adott mintázathoz – nem vagy csak minimális mértékben általánosítok, és a táblázatban a konkrét példákat tüntetem fel (pl. *a billentyűzetbe, ugatásba*).

A (16)–(18) szövegrészek a *csap* igével alkotott, az N_1 *csap* N_2 -bA '(bele)kezd [vmilyen tevékenységbe], elkezd vmivel foglalkozni' konstrukciót megvalósító kifejezésekre példák – amelyek egyúttal jól mutatják, hogy a *csap* és az *üt* ezekben az esetekben valóban nem cserélhető fel egymással, és ezzel együtt az igei jelentések szinonimiájáról sem beszélhetünk:

- (16) a falu végén egyszerre csak felhangzott a vándor nótája. Az emberek pedig akarva, nem akarva örömrivalgásba **csaptak**. (doc#753)
- (17) Most a színek kényszerítenek szelíd ünneplésre, a fekete kendők, kalapok. Felülről nézve alakatlan, sötét tenger, énekbe ['éneklésbe'] **csap**, felmorajlik... (doc#232)
- (18) megint elhamarkodva (a lehetséges okok végiggondolása nélkül) **csaptál** a billentyűzetbe (doc#984)

A jelen dolgozatban nincs mód részletesen bemutatni minden olyan *csap*-ot vagy *üt*-öt tartalmazó nyelvi kifejezést, amely az N_1 V N_2 -bA vonzatkeretre épülő különböző konstrukciókat valósítja meg; ezeket a konstrukciókat az 1. ábrában összegezem a jelentéseiket meghatározó általános mozzanatok szerinti elrendezésben. Az 1. ábra azt szemlélteti, hogy – a feldolgozott anyagot alapul véve (vö. 3.) – a vizsgált igéknek milyen jelentésű konstrukciói körvonalazhatók az említett N_1 V N_2 -bA vonzatkeret esetében.⁹

ÜT		
'bejut vkibe/vmibe [pl. betegség]'	'jut, kerül vhová'	'belemegy, ill. behatol vmibe [pl. tömegbe]'
	'ütésszerű mozdulatot tesz'	
	'(erővel) megérint vkit/vmit'	'válík vmivé, ill. vmilyenné'
	'erős, ütésszerű hatást tesz vkire/vmire'	'belekezd vmibe, ill. elkezd vmivel foglalkozni'
	'nekiütődik vkinek/vminek'	'vmilyen irányba, ill. vmi felé tart [pl. láng]'
		CSAP

1. ábra

Az *üt* és a *csap* konstrukcióinak jelentései az N_1 V N_2 -bA vonzatkeretben

Látható, hogy a két igenek a szóban forgó vonzatkeretben való előfordulásai összesen tíz különböző jelentésű konstrukcióban általánosíthatók – ezeket más és más általános (igei) jelentésmozzanatokon keresztül írhatjuk le (pl. 'jut, kerül vhová', 'nekiütődik vkinek/vminek'). A felsorolt konstrukciók közül ötben (pontosabban az ezeket megvalósító igei kifejezésekben) mindkét ige előfordulhat, és jelentéseik között közeli szinonim viszony áll fenn. (A 4.1.1. alpontban ezek közül az N_1 *csap* ~ *üt* N_2 -t N_3 -rA '(erővel) megérint [vmit]' (vö. 2. táblázat) és az N_1 *csap*

⁹ Az 1. ábrán – a konstrukciók sematikusságának megfelelően – a konstrukciók formai oldala (N_1 V N_2 -bA) mellett a konstrukciós jelentéseket is sematikusan, a közös (kisebb vagy nagyobb mértékben) általános igei jelentésmozzanatok megadásával határoztam meg (pl. 'bejut vkibe/vmibe [betegség]', 'válík vmivé, ill. vmilyenné').

~ *út* N₂-*ba* 'jut, kerül vmi vhová: vmilyen (hang- vagy vizuális) hatás megjelenik, észlelhetővé válik vhol' (vö. 3. táblázat) konstrukciókat, illetve az adott konstrukciókhoz tartozó nyelvi kifejezéseket elemeztem.) Négy konstrukció megvalósulásaiban azonban csupán a *csap*, további egy esetében pedig csak az *út* ige előfordulása adatolható.¹⁰ Ez utóbbi esetekben tehát a két ige viszonyában sem felcserélhetőségről, sem pedig szinonímiáról nem beszélhetünk.

4.2.2. Felcserélhetőség és szinonímia a konstrukciós sémák szintjén

Érdemes továbbá röviden megemlíteni azt is, hogy a felcserélhetőség, illetve a szinonímia nemcsak az igék, hanem az igei kifejezések és az ezekre épülő konstrukciós sémák szintjén is értelmezhető – vagyis az egyes igék felcserélhetőségének és jelentéseik szinonímiájának hiánya nem feltétlenül jelenti azt, hogy ekkor egyáltalán nem beszélhetünk felcserélhetőségről, illetve szinonímiáról.

Például – ahogyan ez az alábbi, 5. táblázat adataiból is látszik – a *csap* ige előfordulhat a 'válik vmivé, ill. vmilyenné' jelentésű N₁ V N₂-*ba* konstrukció megvalósulásaiban (vö. 1. ábra):

N ₁ <i>csap</i> N ₂ - <i>ba</i> 'válik vmivé, ill. vmilyenné'	
személy [tkp. a személy hangulata, állapota]	vmilyen állapotba, hangulatba (pl. <i>extázisba</i>)
hang (<i>vkinek/vminek a hangja, szó</i> 'beszéd', <i>mekegés, ének, zaj, kattogás,</i> <i>bömbölés, beszédgomoly, nyűszítés</i>)	más minőségű hangadásba ([vki hangja] <i>nyűszítő sírásba</i> ; [nyűszítés] <i>panaszos</i> <i>jajgatásba</i>)
érzés, érzelem	más érzésbe, érzelembé
személy [ill. tkp. a személy korábbi stílusa]	[a korábbtól eltérő] stílusba (pl. <i>cinikusságba, gúnyba</i>)

5. táblázat

Az N₁ *csap* N₂-*ba* 'válik vmivé, ill. vmilyenné' konstrukció

Az alábbi, (19)–(21) példákban a *csap* igével alkotott kifejezések az 5. táblázatban szereplő N₁ *csap* N₂-*ba* 'válik vmivé, ill. vmilyenné' konstrukciót valósítják meg.¹¹

¹⁰ Az elemzett szöveganyagon belül a 'bejut vkibe/vmibe [pl. betegség]' jelentésű N₁ V N₂-*ba* konstrukciót megvalósító kifejezésekben valóban csupán az *út* ige adatolható, és ezek az előfordulások is rendkívül archaikusnak hatnak (pl. *Hanem három esztendő óta az ő uralkodó ideje is hanyatlani kezdett immár. A szárazbetegség beléje ütött, köhögős lett, a dereka is meghajlott jól, de a fejét az emberek előtt még fenn hordozta*), ugyanakkor valószínűsíthető, hogy az ilyen típusú szerkezetekben potenciálisan a *csap* ige is megjelenhet. (Ahogyan például a *mi ütött vkibe?* kifejezésnek is lehet *mi csapott vkibe?* variánsa, még ha ez – az *út*-tel alkotott konvencionális, frazémának tekinthető szerkezettel ellentétben – csupán ritka, hapaxszerű variánsként jelenik is meg az MNSZ2 korpuszában.)

¹¹ A 'válik vmivé, ill. vmilyenné' jelentés elsősorban az *átcsap* igeikötős igéhez kötődik (N₁ *átcsap* N₂-*ba* 'válik vmivé, ill. vmilyenné'), azonban, mint azt a (19)–(21) példák is mutatják, az igekötő nélküli *csap* ige jelentésrendszerétől sem idegen. Bár a példaként idézett szövegrészekben az igei kifejezések szokatlannak tűnhetnek, és jellemzően a vizsgálat korpuszában belül is csupán egyszer adatolhatók, a konstrukció különböző egyedi megvalósulásaira – ahogyan ez az 5. táblázatból is látható – viszonylag sok adat fordul elő az MNSZ2-ben.

- (19) Türelmes vagy, vagy hirtelen? – Leginkább türelmes, csakhogy ez nálam lassan gyülemelő gyúanyag, amely robbanásszerűen **csap** türelmetlenségbe. (doc#671)
- (20) Úgy tűnt, ezzel a puskaporos mozdulattal vagy befejeződik, vagy új változatba **csap** az összejövétel. (doc#755)
- (21) Vörösmartytól A szegény asszony könyvé-t Gyulai többre becsülte Az emberek-nél vagy A vén cigány-nál, mely szerinte helyenként „dagályba **csap**”. (doc#486)

A fenti konstrukció megvalósulásaiban a *csap* ige nem cserélhető fel az *út* igével (vö. 1. ábra), és ugyanígy nem cserélhető fel az olyan, változást kifejező igékkel sem, mint az *erősödik* vagy a *fárad* – így ezekben az esetekben szinonim viszony sem tételezhető az említett igék jelentései között.

Nem ritka ugyanakkor, hogy a konstrukciós sémák formája különböző, jelentésük azonban az eltérő forma ellenére nagyon hasonló. Ekkor az egyes igék nem, de a hasonló jelentésű igei konstrukciókat megvalósító igei kifejezések tipikusan felcserélhetők egymással. Például a fentebb bemutatott N_1 V N_2 -bA 'válik vmivé, ill. vmilyenné' konstrukciót megvalósító – szemantikai és szintaktikai szempontból egyaránt komplex – igei kifejezések felcserélhetők és egyúttal szinonim jelentésűek lehetnek más igei konstrukciókat megvalósító kifejezésekkel, így például a szintén változási folyamatra utaló N_1 V N_2 -vÁ konstrukció megvalósulásaival, amelyekben olyan, tipikusan önmagukban is változást kifejező igék fordulhatnak elő, mint például a *lobban* vagy az *erősödik*:

- (22) Még azt is sikerült elérniük, hogy fölépítsék a közös istállókat. De gyakran elég volt egy szikra, hogy kazaltűzzé **lobbanjon** a vitatkozás. (doc#198)
(vö. kazaltűzzé lobban ~ kazaltűzbe csap a vitatkozás)
- (23) Ez a mosoly kuncogássá **erősödik** bennem a következő beszélgetés során. (vö. a mosoly kuncogássá erősödik ~ kuncogásba csap) (doc#591)

5. Kitekintés

Az előző, 4. szerkezeti egységben azt tekintettem át, hogy a vizsgált anyag tanúsága szerint milyen főbb típusai lehetnek a felcserélhetőség és a szinonímia közötti kapcsolat alakulásának. Emellett azonban – bár ezzel a kérdéssel a jelen dolgozat tematikus keretein belül nincs mód részletesen foglalkozni – az elemzések során az is világossá vált, hogy a két jelenség viszonyát a feltételezettnél és a vonatkozó szakirodalomban említetteknel komplexebb összefüggések befolyásolják, amelyek átfogó leírásához további, nagyobb és heterogénebb anyagot feldolgozó empirikus kutatásokra van szükség.

Röviden, csupán kérdés-, illetve problémafelvető jelleggel azonban érdemes megemlíteni, hogy az itt bemutatott elemzéseim eredményei – a fent felvázolt rendszerezésen túlmutatóan – arra engednek következtetni, hogy mind a felcserélhetőségre és a szinonim jelentésviszonyokra, mind pedig a két jelenség kapcsolatára hatással lehet az általánosítás mértéke, az igei jelentések specifikus jelentésmozzanatainak sajátos viszonyrendszere, az igei vonzatok szemantikai csoportjainak

alakulása, valamint a szóban forgó metaforikus jelentések kialakulásának kontextusa és motivációja is.

Példaként említhető itt a 'létrehoz: okozza, hogy legyen' jelentésű N_1 V N_2 -t konstrukció, amelyben mind a *csap*, mind pedig az *út* ige előfordulhat, de a feldolgozott korpuszadatok azt mutatják, hogy nemcsak az igei vonzatok szemantikai csoportjai rajzolnak ki más-más mintázatokat a két igével alkotott kifejezések esetében, hanem – az igék jelentésében dominánsnak tételezhető általános és specifikus jelentésmozzanatok rendszerétől nem függetlenül – a két esetben a létrehozás mint általános, átfogó kategória is más-más módokon specifikálható.

Az N_1 *csap* N_2 -t 'létrehoz: okozza, hogy legyen' típusú kifejezésekben a létrehozás valamely (gyakran erőteljes hanghatással járó) esemény előidézéseként értelmezhető (pl. *vki jajveszékelést, zörgést, botrányt csap*). Ez összefüggésbe hozható azzal, hogy tulajdonképpeni jelentésében a *csap* erőteljes hanghatás létrehozására utal, a metaforikus jelentések szintjén pedig (különösen a funkcióigei használatában, vö. Hrenek (2024)) az '(erőteljes) hanghatás okozása' mozzanat egyrészt az intenzitás mozzanatával kapcsolódik össze, másrészt erre épülhet rá az 'erőteljes hanghatással járó esemény előidézése', majd pedig (az általánosítás egy magasabb szintjén) a 'létrehoz' mozzanat is.

Ezzel szemben az N_1 *út* N_2 -t 'létrehoz: okozza, hogy legyen' típusú kifejezésekben a létrehozás vagy valamely eredmény elérésére, vagy egy folyamat, illetve cselekvés eredményére, következményére vonatkozik. Az előbbi eset – vagyis az, amikor a létrehozás nagymértékben általános mozzanata az általánosítás egy alacsonyabb szintjén valamely cél, eredmény eléréseként értelmeződik – sajátosságosan a sportnyelvhez, azon belül is különösen a labdajátékokról szóló diskurzusokhoz kötődik (pl. *vki gólt, szögletet, X pontot út*), alapja pedig az az összefüggés, hogy az említett játékokban a labda, korong (stb.) kézzel vagy valamely eszközzel történő megütése vezet a tárgyi vonzat által megnevezett eredményhez. Ugyanakkor az *út* jelentésrendszerét elemezve gyakran találkozhatunk olyan esetekkel is, amikor a tárgyi vonzat a cselekvés vagy folyamat következtében létrejövő konkrét entitást nevezi meg (pl. *vki/vmi lyukat, rést, seb(ek)et út*). Az ilyen típusú kifejezésekben szintén konkrét, fizikai értelemben vett ütésről van szó, a hangsúly azonban – a tárgyi vonzat (mint eredménytárgy) jelentésével szoros összefüggésben – nem az ütő mozdulaton vagy az ütés jellegén van, hanem az eredményen, illetve következményen, azt emelve ki az adott szituáció sajátosságai közül, hogy valamely személy, élőlény, esetleg tárgy ráüt valamire, vagy nagy erővel nekiütközik valaminek, ezzel pedig megbontja a felület egységét, rést, lyukat, sebet (stb.) hozva létre az adott felületen.

Ez természetesen csupán egyetlen példa, amely önmagában nem teszi lehetővé általános következtetések levonását, azonban érdemes figyelni arra a jelenségre, amelyet szemléltet. Látható, hogy ezekben az esetekben az általánosság/általánosítás magas szintjén azonosként értelmeződő konstrukció(ka)t tételezhetünk (N_1 V N_2 -t 'létrehoz: okozza, hogy legyen'), azonban ez az általánosítás eltérő jelentésekre épül (a *csap* esetében: 'erőteljes hanghatást okoz', az *út* esetében: 'elér [vmilyen eredményt]') – vagyis az általánosság alacsonyabb szintjein nem feltétlenül áll fenn azonoság. Az általánosítás alapját képező jelentések más-más kontextusokban jöhetnek létre, kialakulásuk motivációi eltérőek lehetnek, és az igei jelentések más-más specifikus jelentésmozzanatokkal jellemezhetők. Mindez azt is

eredményezheti, hogy a konkrét igék jelentései ezekben az esetekben nem szinonimák egymással, és az azonos szintaktikai környezet ellenére (általában) nem beszélhetünk az igék felcserélhetőségéről sem. Ugyanakkor, ahogyan fentebb említettem, ennek a jelenségnek a vizsgálatához, illetve annak megállapításához, hogy ekkor mely tényezők hogyan befolyásolhatják a felcserélhetőség és a szinonímia alakulását, további, célzott vizsgálatokra van szükség.

6. Összegzés és továbbvezető kérdések

Dolgozatomban egy esettanulmány keretében – a *csap* és az *út* igék előfordulásait, illetve jelentéseit, jelentésviszonyait elemezve – arra kerestem a választ, hogy a szóban forgó igék esetében hogyan írható le és hogyan viszonyul egymáshoz a felcserélhetőség és a szinonímia fogalma, valamint a felcserélhetőség és a szinonim jelentésviszonyok vizsgálata során kísérletet tettem a disszertációs kutatásom alapjául szolgáló (részben a szerves nyelvelméletre, részben a funkcionális kognitív nyelvészetre épülő) szemléleti keret és a kognitív nyelvészet konstrukciófogalmának összekapcsolására.

A korpuszadatok elemzésének eredményei azt mutatják, hogy az igei szinonímia egyrészt lehet azonos konstrukciót megvalósító igei szerkezetek igéinek jelentései közötti viszony. Ekkor szoros összefüggés látszik kirajzolódni a szinonímia és az egyes igék felcserélhetősége között: a jelentésbeli hasonlóság együtt jár a szintaktikai környezet azonosságával vagy nagymértékű hasonlóságával. Másrészt szinonim viszony állhat fenn különböző igei konstrukciók jelentései és az őket megvalósító igei kifejezések jelentései között is; ebben az esetben az egyes igék az eltérő szintaktikai szerkezetekben nem (vagy nem feltétlenül) cserélhetők fel egymással, az igei szerkezetek mint komplex egységek azonban igen.

A fent felvázolt áttekintésből emellett az is láthatóvá válik, hogy az igék felcserélhetősége – amennyiben azonos konstrukció különböző megvalósulásairól van szó – járhat együtt az igék jelentései közötti szinonímiával, ez az összefüggés azonban nem szükségszerű. Azonos szintaktikai szerkezetek lehetnek eltérő jelentésűek is, ha eltérő konstrukciós sémákban általánosíthatók (illetve másfelől: ha eltérő konstrukciós sémák megvalósulásainak tekinthetők). Ezenkívül láttunk példát arra is, hogy a különböző szintaktikai formájú igei szerkezetek mint egységek is felcserélhetők lehetnek egymással, ha szinonim jelentésű konstrukciós sémákat valósítanak meg.

Kutatásom elsősorban problémafelvető esettanulmányként értelmezhető, amelynek nem célja, hogy átfogó módon és minden lehetséges szempontot tekintetbe véve leírja az említett jelenségek összefüggéseit. A két jelenség, illetve fogalom viszonyának szisztematikus, empirikus adatokra épülő tisztázása további kutatások tárgyát kell hogy képezze. Kérdésként merülhet fel például, hogy hogyan alakul a szinonímia és a felcserélhetőség viszonya további igék, illetve további igei vonzatteretek esetében. Kiterjedtebb kutatások szükségesek annak megállapításához is, hogy milyen tényezők és hogyan befolyásolhatják a két jelenség közötti viszony alakulását. Ezenkívül részletesebb elemzést igényel annak meghatározása is, hogy milyen szerepet játszhat a felcserélhetőség a szinonímia típusainak, fokozatainak a körvonalazásában.

Források

- ÉrtSz. = Bárczi Géza – Országh László (főszerk.) 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára. I–VII*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Nsz. = Ittész Nóra (főszerk.) 2006–. *A magyar nyelv nagyszótára I–*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Mazsola = *Mazsola – a magyar igei bővítményszerkezet vizsgálata*.
<http://corpus.nytud.hu/mazsola>
- MNSZ2 = *Magyar Nemzeti Szövegtár 2*. <http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev>

Hivatkozások

- Andor József 1998. A fogalmi keret, a szemantikai mező és a szinonimitás határvonalai. In Gecső Tamás – Spannrafft Marcellina (szerk.) *A szinonimitásról*. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 1) Budapest: Tinta Könyvkiadó. 7–19.
- Cruse, David A. 1986. *Lexical Semantics*. (Cambridge Textbooks in Linguistics 4) Cambridge: Cambridge University Press.
- Dąbrowska, Ewa – Dagmar Divjak (szerk.) 2015. *Handbook of Cognitive Linguistics*. Berlin: Mouton de Gruyter. [doi:10.1515/9783110292022](https://doi.org/10.1515/9783110292022).
- Dancygier, Barbara (szerk.) 2017. *The Cambridge Handbook of Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
[doi:10.1017/9781316339732](https://doi.org/10.1017/9781316339732).
- Dér Csilla Ilona 2016. Jelentésváltozás a szerves-dialektikus nyelvelméletben és a grammatikalizációelméletben. In Ladányi Mária – Hrenek Éva (szerk.) *A szerves-dialektikus nyelvelmélet és hatásai. Tanulmánykötet Zsilka János professzor (1930–1999) tiszteletére*. Budapest: ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék. 40–50.
- Divjak, Dagmar 2006. Ways of intending: Delineating and structuring near-synonyms. In Stefan Th. Gries – Anatol Stefanowitsch (szerk.) *Corpora in Cognitive Linguistics*. Berlin; New York: Mouton de Gruyter. 19–56.
[doi:10.1515/9783110197709.19](https://doi.org/10.1515/9783110197709.19).
- Elekfi László 1966. Az igék szótári ábrázolásáról. In Országh László (szerk.) *Szótártani tanulmányok*. Budapest: Tankönyvkiadó. 183–214.
- Evans, Vyvyan – Melanie Green 2006. *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Geeraerts, Dirk – Hubert Cuyckens (szerk.) 2007. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. (Oxford Handbooks) Oxford; New York: Oxford University Press.
- Glynn, Dylan 2010. Synonymy, lexical fields, and grammatical constructions. A study in usage-based cognitive semantics. In Hans-Jörg Schmid – Susanne Handl (szerk.) *Cognitive Foundations of Linguistic Usage Patterns*. Berlin; New York: Mouton de Gruyter. 89–118.
[doi:10.1515/9783110216035.89](https://doi.org/10.1515/9783110216035.89).

- Glynn, Dylan 2014. Polysemy and synonymy. Corpus method and cognitive theory. In Dylan Glynn – Justyna A. Robinson (szerk.) *Corpus Methods for Semantics. Quantitative Studies in Polysemy and Synonymy*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 7–38. doi:10.1075/hcp.43.01gly.
- Glynn, Dylan – Kerstin Fischer (szerk.) 2010. *Quantitative Methods in Cognitive Semantics: Corpus-Driven Approaches*. (Cognitive Linguistics Research 46) Berlin; New York: De Gruyter Mouton. doi:10.1515/9783110226423.
- Glynn, Dylan – Justyna A. Robinson (szerk.) 2014. *Corpus Methods for Semantics. Quantitative Studies in Polysemy and Synonymy*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. doi:10.1075/hcp.43.
- H. Molnár Ilona 1969. Az igei csoport, különös tekintettel a vonzatokra. In Károly Sándor – Telegdi Zsigmond (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok VI. Előkészítő dolgozatok A magyar nyelv generatív nyelvtana témaköréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 229–269.
- Hrenek Éva 2019. Az igei jelentésmozzanatok változásai és változatai a *csap* ige jelentésrendszerén belül. In Ladányi Mária – Hrenek Éva (szerk.) *Nyelvi és nyelvhasználati motivációk*. Budapest: ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék. 19–42.
- Hrenek Éva 2023a. *Igei polisziémia és igei szinonímia a magyarban*. PhD disszertáció. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Hrenek Éva 2023b. A tulajdonképpeni (elsődleges) jelentés fogalmának újradefiniálása. *Nyelvtudományi Közlemények* 119:109–143. doi:10.15776/NYK.2023.119.4.
- Hrenek Éva 2024. Funkcióigés szerkezetek komponensei közötti szemantikai kölcsönhatások. In Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *Magyar igei konstrukciók. Használatalapú függőségi vizsgálatok*. (DiAGram könyvek 8) Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 135–178.
- Imrényi András 2016. A mondat típusok implikatív rendszere. In Ladányi Mária – Hrenek Éva (szerk.) *A szerves-dialektikus nyelvelmélet és hatásai. Tanulmánykötet Zsilka János professzor (1930–1999) tiszteletére*. Budapest: ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék. 163–176.
- Ittész Nóra 2011. *A magyar nyelv nagyszótárának lexikográfiai koncepciója, különös tekintettel a szemantika és a grammatika összefüggésére a szótárírásban*. PhD disszertáció. Szeged: Szegedi Tudományegyetem.
- Janda, Laura A. – Valery D. Solovyev 2009. What constructional profiles reveal about synonymy: A case study of Russian words for *sadness* and *happiness*. *Cognitive Linguistics* 20/2:367–393. doi:10.1515/COGL.2009.018.
- Kállay Géza 2016. Zsilka János és a jelentés elméletei. In Ladányi Mária – Hrenek Éva (szerk.) *A szerves-dialektikus nyelvelmélet és hatásai. Tanulmánykötet Zsilka János professzor (1930–1999) tiszteletére*. Budapest: ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék. 19–31.
- Károly Sándor 1970. *Általános és magyar jelentéstan*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiefer Ferenc 2000. *Jelentéselmélet*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Kugler Nóra 2016. A többség -ék morfémás jelölésének nyelvváltozási folyamata. Kettősmozgások a mintázat jelentésváltozásában. In Ladányi Mária – Hrenek Éva (szerk.) *A szerves-dialektikus nyelvelmélet és hatásai. Tanulmánykötet Zsilka János professzor (1930–1999) tiszteletére.* Budapest: ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék. 51–71.
- Ladányi Mária 1993. Az *eszik* ige és szinonimái. Általános mozzanatok szerepe a metaforizációban és a szinonimitásban. In Hadas Emese (szerk.) *A metaforikus és a hipotetikus jelentés további konkretizációja. A „Nyelvi mozgásformák dialektikája” kutatócsoport munkái 10.* Budapest: ELTE BTK Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék. 13–41.
- Ladányi Mária 1997. A szerves–dialektikus nyelvelmélet. *Palimpszeszt* 1997/3. <http://alknyelv.elte.hu/szerves.pdf>.
- Ladányi Mária 1998. Jelentésváltozás és grammatikalizáció – kognitív és szerves nyelvelméleti keretben. *Magyar Nyelv* 94/4:407–423.
- Ladányi Mária – Tolcsvai Nagy Gábor 2008. Funkcionális nyelvészet. In Tolcsvai Nagy Gábor – Ladányi Mária (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII. Tanulmányok a funkcionális nyelvészet köréből.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 17–58.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar: Vol. 1. Theoretical Prerequisites.* Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 2009. Cognitive (Construction) Grammar. *Cognitive Linguistics* 20/1:167–176. doi:10.1515/COGL.2009.010.
- Lyons, John 1995. *Linguistic Semantics: An Introduction.* Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511810213.
- Murphy, M. Lynne 2003. Synonymy and similarity. In M. Lynne Murphy (szerk.) *Semantic Relations and the Lexicon. Antonymy, Synonymy and other Paradigms.* Cambridge: Cambridge University Press. 133–168. doi:10.1017/CBO9780511486494.005.
- [NyMDK 1–11] 1982–1994. *A „Nyelvi mozgásformák dialektikája” kutatócsoport munkái 1–11.* Budapest: ELTE BTK Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék.
- Rosch, Eleanor 1986. Egyetemes és kulturálisan specifikus jegyek az emberi kategorizációban. In Pléh Csaba (szerk.) *Gondolkodáslélektan I.* Budapest: Tankönyvkiadó. 64–94.
- Rosch, Eleanor 2009. Categorization. In Dominiek Sandra – Jan-Ola Östman – Jef Verschueren (szerk.) *Cognition and Pragmatics.* (Handbook of Pragmatics Highlights 3) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 41–52. doi:10.1075/hoph.3.03ros.
- Rosch, Eleanor – Carolyn B. Mervis 1975. Family resemblances: Studies in the internal structure of categories. *Cognitive Psychology* 7/4:573–605. doi:10.1016/0010-0285(75)90024-9.
- Ruzsiczky Éva 1985. A főlcserélhetőség szempontjai a szinonímia értelmezésében. In Telegdi Zsigmond – Bakos Ferenc (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XVI. A szemantika kérdései.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 209–228.

- Sass Bálint 2018. Mazsola – mindenkinek. In Vincze Veronika (szerk.) *XIV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, Informatikai Intézet. 16–24.
- Simon Gábor 2018. Az igei jelentés metaforizációjának mintázatai. *Nyelvtan- és korpuszvezérelt esettanulmányok. Jelentés és Nyelvhasználat* 5:1–36. [doi:10.14232/JENY.2018.1.1](https://doi.org/10.14232/JENY.2018.1.1).
- Sinha, Chris 1999. Grounding, mapping, and acts of meaning. In Theo Janssen – Gisela Redeker (szerk.) *Cognitive Linguistics. Foundations, Scope, and Methodology*. Berlin; New York: Mouton de Gruyter. 223–256. [doi:9783110803464.223](https://doi.org/9783110803464.223).
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés.* (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 131) Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tátrai Szilárd 2017. Pragmatika. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *Nyelvtan.* (A magyar nyelv kézikönyvtára 4) Budapest: Osiris Kiadó. 897–1058.
- Tátrai Szilárd 2021. Nézőpont kérdése. A konstruálás pragmatikai vonatkozásairól. *Argumentum* 17:532–550. [doi:10.34103/ARGUMENTUM/2021/27](https://doi.org/10.34103/ARGUMENTUM/2021/27).
- Taylor, John R. 2002. *Cognitive Grammar*. (Oxford Textbooks in Linguistics) Oxford; New York: Oxford University Press.
- Tognini-Bonelli, Elena 2001. *Corpus Linguistics at Work*. (Studies in Corpus Linguistics 6) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. [doi:10.1075/scl.6](https://doi.org/10.1075/scl.6).
- Tolcsvai Nagy Gábor 2016. *Az ige a magyar nyelvben: funkcionális elemzés.* (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 181) Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Wen, Xu – John R. Taylor (szerk.) 2021. *The Routledge Handbook of Cognitive Linguistics*. London; New York: Routledge. [doi:10.4324/9781351034708](https://doi.org/10.4324/9781351034708).
- Zsilka János 1973. *A nyelvi mozgásformák dialektikája. A nyelvi rendszer szerves, hipotetikus és homoszintaktikai síkja*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Zsilka János 1978. *Jelentés-integráció*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

A szerzőről

Hrenek Éva az ELTE Alkalmazott Nyelvészeti és Fonetikai Tanszékének oktatója. Fő kutatási területe az igeszemantika. Az igei poliszémia és az igei szinonímia összefüggéseivel foglalkozó doktori disszertációját 2024-ben védte meg az ELTE-n. *Elérhetősége:* hrenek.eva@btk.elte.hu